

KRIGEN OG ETTERKRIGSTIDEN

DEBATTEN FORTSETTER

FATWAEN MOT KNUT HAMSUN

Av Olav Engen

Per Olov Enquists og Jan Troells film om Knut Hamsun gikk på kinoene i flere uker i vår, og fikk gode kritikker. Merkelig nok kom det ingen kampanje mot filmen, slik det skjedde med Thorkild Hansens «Prosesen mot Knut Hamsun». Grunnen er trolig at Enquist/Troell ikke kritiserte myndigheter og rettsoppgjør direkte, men erklærte at «Hamsun fikk en rettferdig rettergang».

Filmen førte likevel til endel skriverier i pressen, uten at det i alminnelighet kom fram noe nytt. Ett og annet kan likevel tjene til å belyse saken. Ta f.eks. nedenstående klipp fra en dobbeltkronikk i Dagbladet:

At Hamsun hadde vært en landsforræder, var det ingen tvil om. Hamsun hadde alltid vært tyskvennlig, og allerede så tidlig som 1935 gikk han nazistenes ærend ved sitt angrep på den forsvarsløse innesperrede pasifisten Carl von Ossietzky. Hamsun lykkøsket Hitler etter innmarsjen i Tsjekkoslovakia 1938.

Knut Hamsun

«Av barn og fulle folk skal en få høre sannheten», sies det, eller lyder ordspråket slik: «Av barn og gale folk --»? Det kan være det samme. Selv om kronikk-forfatteren heter Einar Kringlen, er professor i medisin og kollega med avdøde Gabriel Langfeldt, kommer han muligens inn under en av disse kategoriene.

Det hører til vår barnelærdom at meninger ikke er straffbare i et demokrati. Selvsagt er det lov å ha flere meninger om f.eks. Ossietzky. Han ble av de fleste betraktet som en pasifistisk martyr i et militaristisk samfunn. Men en annen mening kan være at Versailles-freden var urettferdig, et åk som Tyskland måtte kaste av seg, om nødvendig ved å bygge opp militær styrke. Da kan Ossietzky bli en forræder og en representant for undertrykkerne. «Tyskere, kast børsa og dra hjem» lyder ikke bra i et land med våknende motstandsvilje. På samme måte kan en mene at grensedragningen etter første verdenskrig var problematisk. Når prinsippet var selvstyre for alle nasjonaliteter, kan man mene at det var feil å holde 3 millioner Sudet-tyskere utenfor «riket».

Her skal vi ikke diskutere kvaliteten av meninger. Det er nok å slå fast det selvfølgelig, at Hamsuns meninger var *meninger*, og har så langt ingenting med forræderi å gjøre.

Men spørsmålet om ytringsfrihet er ikke så enkelt som det ser ut til. Vi vet jo at myndighetene i etterkrigstiden drev med overvåking av kommunister, bl.a. for å kunne nøytralisere dem under en eventuell konflikt med Sovjet. Alf R. Jacobsen skriver i sin bok «Mistenksomhetens pris»:

Metodikken var lært i Storbritania under krigen. Da krigen brøt ut, satt den britiske sikkerhetstjenesten M15 med nærmest fullstendige kartoteker over enhver som kunne tenkes å løpe fiendens ærend - tyske immigranter, nazister og andre med suspekt bakgrunn eller holdning. Lynhurtig ble de fleste av dem pågrepet og summarisk internert, hvis det var tvil om lojaliteten.

Noen husker kanskje debatten om beredskapslovene i begynnelsen av 1950-årene, da regjeringen Gerhardsen ville ha lovhjemmel for presse-sensur o.l. Og forfatteren George Orwell skrev sin berømte bok «1984» bl.a. på grunnlag av erfaringer han gjorde i den britiske propagandatjenesten under krigen.

Under krig, eller når krig truer, kan man altså bli nødt til å gjøre innskrenkninger i ytrings- og meningsfriheten. Dette gjelder såvel demokratier som diktaturstater. Uønskede meninger må midlertidig holdes vekk i en tilspisset situasjon. Når situasjonen er over, blir tiltakene opphevet.

I sannhetens interesse må det innrømmes at denne nyansen ofte ikke har noen praktisk betydning for dem som rammes. Det er likevel en viktig forskjell: Tiltakene er gjerne *administrative*. Rettsvesenet blir sjelden involvert, og slipper derfor å opptre som lydige tjener for myndighetene.

I de krigførende eller okkuperte stater førte altså krigen til mer eller mindre kontroll av det skrevne eller talte ord. Om Hamsun hadde bodd i

KRIGEN OG ETTERKRIGSTIDEN

DEBATTEN FOR SETTER

England, ville han naturligvis blitt brakt til taushet. Uheldigvis bodde han i et land hvor de utøvende myndigheter ikke bare tillot meningene, men i mange tilfeller utnyttet hans meninger og posisjon i sin propaganda. Det betyr ikke at Hamsun gikk fri for sensur. En kunstner går ofte sine egne veier, og kan være udisiplinert i forhold til ensretting, enten den er tvungen og formell eller frivillig og uformell.

Så er spørsmålet om Hamsuns meninger objektivt sett var straffbare etter krigen. Professor Johs. Andenæs skrev f.eks. en artikkel i 1946 med tittelen «Nazisme og landssvik». Hovedinnholdet er at bare *gjerninger* er straffbare, ikke meninger. Dette var allment tankegods blant tradisjonelle jurister, og ikke noe Andenæs hadde funnet på selv. Hamsun hadde ikke hatt noen offisielle posisjoner under okkupasjonen, ikke engang vært oppnevnt til kommunestyret eller en «ulovlig» komite. Han hadde bare gitt uttrykk for sine meninger, og fått meningene på trykk i datidens kontrollerte presse.

På denne bakgrunnen må en se riksadvokat Sven Arntzens opptreden i Hamsun-saken: Mange var opprørt over Hamsuns meninger, og det må man ha lov til. Mye tyder på at opinionen (dvs. den tillatte og synlige opinion på den tiden) definerte landssvik som en type holdninger eller et sett av uønskede meninger, som samfunnets straffeapparat burde brukes mot. Riksadvokaten måtte i en viss utstrekning danse med de ulver han var blant, men juristen i ham reagerte. Hadde det enda dreiet seg om en hvemsomhelst av menige NS-medlemmer, kunne saken vært grei, men her gjaldt det en verdensberømt person som både hadde øyeblikkets og historiens søkelys på seg.

Mulige andre utveier, som å frafalle tiltale på grunn av alder, eller dømme og etterpå benåde eller «utsette» soningen, ville også ført til ramaskrik og beskyldninger om «silkefront». Løsningen for Riksadvokaten var som kjent å tilkalle hjelp fra psykiatrien.

Gabriel Langfeldt er blitt den store skyteskiven for alle parter. Dagens lederskribenter, som beklager at det ikke ble landssviksak mot Hamsun, kritiserer Langfeldt, ikke Riksadvokaten, for «psykiatriske prokuratorknep». Riksadvokaten hører nemlig til de myndigheter som ikke kan tilsmusses uten at rettsoppgjørets anseelse tar skade.

Flere grunner for å kritisere Langfeldt er åpenbare. Han var lege, men så ukyndig m.h.t. det menneskelige legeme at han sperret Hamsun inne uten muligheter for bl.a. mosjon. Han var ekspert på nervøse lidelser, men ubehjelpelig amatør når det gjaldt en normal eller genial person. Men denne type kritikk kan gjelde spesialister generelt. I det moderne samfunn går spesialisten i dybden, ikke i bredden, og risikerer derfor å bli noe trangsynt.

Det takknemmelige mobbeofferet Langfeldt var ihvertfall ikke en lakei som leverte et bestillingsverk til Riksadvokaten. Han hadde sitt humane syn, som gikk ut på at Vidkun Quisling ikke burde dømmes til døden, og Knut Hamsun ikke dømmes for landssvik. Han ønsket videre å støtte Hamsuns

familie, som var redd for at en landssvikdom ville ta bort det økonomiske grunnlaget for familiens eksistens. Og om han på kjøpet kunne berge en riksadvokat ut av en penibel situasjon, så meget bedre for vitenskapen.

Langfeldts ulykke var at han ble lurt, eller rettere sagt lot seg lure. Hovedpersonen selv var ikke samarbeidsvillig, sto fast på sine meninger, og ønsket seg straffesak. Rettsak ble det likevel. Riksadvokaten sendte ballen over til Erstatningsdirektoratet, som anla erstatningssak.

Det er tydelig at denne erstatningssaken for opinionen har gjort tjeneste som et surrogat for den manglende straffesaken. Den som tror på leksika, litteraturhistorier o.l. får ofte ufullstendige eller feilaktige opplysninger, og kan tro at Hamsun ble *straffet*. Men det var altså en erstatningssak, hvor Hamsun ble dømt til å betale sin del av de skader som NS-styret hadde påført landet.

At det ble anlagt erstatningssøksmål uten straffesak, som det eneste tilfelle etter krigen, kan være problematisk nok. En annen ting er at det er lett å finne dem som forsvarer rettsoppjøret generelt, men vanskelig å finne noen som vil forsvare erstatningspraksisen. Selve regnestykket som viser NS-styrets forvoldte skade, vil ingen gå god for idag. Og Hamsuns NS-medlemskap var som kjent ytterst tvilsomt. Det som utløste erstatningsplikten, var at han av opinionen ble *oppfattet* som NS-medlem.

Gabriel Langfeldt ble altså plassert i sydebukkens rolle, hvor det er enighet om at han skal forbli. Hamsun selv ble fratatt enhver realistisk mulighet for forsvar, og vi andre måtte unnvære rettens avgjørelse om straffbarhet for meninger. Med en slik prinsippavgjørelse i ryggen kunne vi bedre ha tatt stilling til dagens problemer, f.eks. Salman Rushdies «forræderi» mot den muslimske verden.

